

УДК 316.61

**Peculiarities of volunteering, public sector and social entrepreneurship activity'
in crisis conditions**

**Особливості активності волонтерства, громадського сектору та
соціального підприємництва в кризових умовах**

Nadiya Nahorna

PhD, Associate Professor, Dean of Faculty of Social Technologies, Health and Rehabilitation, Chernihiv Polytechnic National University

Надія Сергіївна Нагорна

к.психол.н., доцент, декан факультету соціальних технологій, оздоровлення та реабілітації Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID iD 0000-0002-9988-7750

E-mail: lev.nadiya@yahoo.com

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the research of volunteering activity, the public sector and social entrepreneurship in crisis conditions. Based on the results of domestic scientific research and practical experience, the author points out that several features can be identified in view of such social activity. Among them: the category of persons to whom support is provided; the field of services in which support is provided; contact with recipients of assistance; period of implementation of support; period of work with a crisis situation; subject of support. Thus, the author includes various categories of people who are in difficult life (crisis) circumstances (internally displaced persons, war veterans and their family members, youth, children, people with disabilities and the elderly, victims of gender-based, sexual and physical violence and their relatives, military personnel and mobilized persons and many others). The sphere of services in which support is provided includes: household, medical, psychological, pedagogical, environmental and security. Contact with recipients of assistance is characterized as: similarity of experience of persons who provide support to the appropriate category of needy; belonging to the category of recipients of support is determined by family ties; professional conditioning of contact; mediated interaction. As for the period of

implementation of support, it is defined as follows: one-time volunteer assistance, for the duration of the social project, permanent basis of social influence in the activities of social enterprises, upon request for the implementation of specific tasks. The period of work with a crisis situation is disclosed as follows: prevention of the occurrence or further development of difficult life circumstances, work on the fact of a crisis situation. Subjects of aid are defined as service providers for persons who find themselves in crisis conditions, and these are: volunteers, representatives of public organizations and charitable foundations, social enterprises.

Keywords: volunteer, public organizations, charitable organizations, social entrepreneurship, crisis conditions

Анотація. У статті аналізуються особливості дослідження активності волонтерства, громадського сектору та соціального підприємництва в кризових умовах. Спираючись на результати вітчизняних наукових пошукань та практичного досвіду, автор вказує, що з огляду на таку соціальну активність можна виділити декілька характеристичних ознак. Серед них: категорія осіб, яким надається підтримка; сфера послуг, в якій надається підтримка; зв'язок із отримувачами допомоги; період реалізації підтримки; період роботи з кризовою ситуацією; суб'єкт підтримки. Так, до категорій осіб, яким надається підтримка, авторка відносить різні категорії населення, які перебувають у складних життєвих (кризових) обставинах (внутрішньо переміщені особи, ветерани війни та члени їх сімей, молодь, діти, люди з інвалідністю та люди похилого віку, жертви гендерно зумовленого, сексуального та фізичного насильства та їх рідні, військовослужбовці та мобілізовані особи та багато інших). До сфери послуг, в якій надається підтримка, віднесено: побутові, медичні, психологічні, педагогічні, екологічні та безпекові. Зв'язок із отримувачами допомоги охарактеризовано як: наявність досвіду приналежності осіб, котрі надають підтримку, до відповідної категорії нужденних; приналежність до категорії отримувачів підтримки зумовлена родинними зв'язками; професійна зумовленість зв'язку; опосередкований зв'язок. Щодо періоду реалізації підтримки, то його визначено так: одноразова допомога волонтера, на час дії

соціального проекту, постійна основа соціального впливу в діяльності соціальних підприємств, за запитом для реалізації конкретних завдань. Період роботи з кризовою ситуацією розкрито так: профілактика виникнення або подальшого розвитку складних життєвих обставин, робота за фактом кризової ситуації. Суб'єкти допомоги визначено як надавача послуг для осіб, котрі опинилися в кризових умовах, і це: волонтери, представники громадських організацій та благодійних фондів, соціальних підприємств.

Ключові слова: волонтер, громадські організації, благодійні організації, соціальне підприємництво, кризові умови

Вступ. Поняття «волонтерство», «благодійність», «громадська організація», «соціальне підприємництво» та інші пов'язані з ними отримали нові сенси та широке застосування у науковому обігу та практичній роботі, починаючи з 2014 року. Суспільна потреба у підтримці значної кількості людей, котрі опинилися в кризовій для себе особисто та своїх родин ситуації, активізувала внутрішній потенціал наших співвітчизників до дій: або боронити державний суверенітет та рідний дім від загарбника, або, знаходячись в тилу, організувати та реалізувати волонтерську, гуманітарну, соціально-психологічну, медичну, безпекову та іншу підтримку для наших захисників та соціально вразливих категорій населення. Лєвова частка у здійсненні такої підтримки припала, як на окремих волонтерів, так і на громадські організації, благодійні фонди та соціальні підприємства.

Дані питання також є предметом наукового пошуку вітчизняних дослідників. Однак, на нашу думку, специфіка суспільного запиту підвищила зацікавленість тематикою не лише представників профільних галузей (соціальної роботи, педагогіки, психології та права). Так, на ряду з педагогами, котрі аналізують сутнісні особливості молодіжного волонтерства під час війни (Ivaniuk, 2022), специфіку волонтерської діяльності в умовах війни (Mikheieva, 2023) самовизначення та самореалізацію молоді через волонтерство (Marchuk, Loboda & Ivanysa, 2023), волонтерство як форму відповідальності людства в умовах війни (Blokha, 2023); психологами, котрі досліджують соціально-

психологічну готовність до волонтерської діяльності (Bazyl, 2022), психологічне волонтерство під час війни (Zakharenko, 2022), особливості розвитку соціального підприємництва в умовах воєнного стану (Nahorna, 2023); юристами, котрі вивчають загальні питання правового регулювання волонтерства (Porova, 2022), роль недержавних громадських об'єднань у захисті прав осіб з обмеженими можливостями в Україні під час війни (Filipska, 2022). Також питаннями організації та реалізації різних видів соціальної активності під час війни, як кризового явища опікуються: представники технічних галузей в питанні організації діяльності волонтерських та інших організацій під час війни (Balachina & Dzhur, 2022), демографи у розрізі гуманітарної діяльності в умовах війни в Україні (Khmelevska, 2023) та багато інших. Однак, системного аналізу специфіки соціальної активності волонтерства, недержавного сектору та соціального підприємництва наразі ще немає.

Відтак, **метою** даної праці є теоретичне дослідження особливостей активності волонтерства, громадського сектору та соціального підприємництва в кризових умовах.

Результати аналізу проблеми. Окрім державних установ та закладів, що наразі реалізують існуючу соціальну політику держави та впроваджують нові програми, зумовлені потребами воєнного стану, соціальну підтримку надають представники громадського сектору та бізнес. Профільним законодавством (Закон України «Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii», 2013); Закон України «Pro hromadski obiednannia», 2013; Закон України «Pro volontersku diialnist», 2011) визначено перелік узагальнених сфер та видів діяльності таких організацій. Проте, для здійснення не лише прописаних у статуті цілей діяльності, а для реальної допомоги особистості, групам осіб, волонтери, представники недержавного сектору та соціального підприємництва змістовно наповнюють свою соціальну активність необхідними та важливими заходами за принципом «тут і зараз». Відтак, на основі аналізу означених вище наукових праць можна виділити декілька характеристичних ознак, за якими спробуємо

визначити особливості соціальної активності волонтерів, недержавних організацій та бізнесу в кризових умовах спричинених війною. Аналіз вітчизняної практики соціальної підтримки суспільства означеними організаціями (Asotsiatsiia blahodiinykiv Ukrainy. Chleny, 2021; Sotsialne pidpryyemnytstvo v Ukraini, 2020) дає нам підстави виокремити наступні ознаки для розподілу:

- категорія осіб, яким надається підтримка;
- сфера послуг, в якій надається підтримка;
- зв'язок із отримувачами допомоги;
- період реалізації підтримки;
- період роботи з кризовою ситуацією;
- суб'єкт підтримки.

Детальніше проаналізуємо виділені нами ознаки. Зокрема, за *категорією осіб, яким надається підтримка*, ми розуміємо різні категорії населення, які перебувають у складних життєвих (кризових) обставинах. В контексті сучасних умов, зумовлених війною, врази зростає кількість осіб, які вимушені були покинути постійне місце проживання через безпосередні бойові дії/ їх загрозу (внутрішньо переміщені особи) (Blokha, 2023). Також окремі потреби військовослужбовців та мобілізованих осіб задовольняються саме завдяки зусиллям волонтерів, недержавних організацій та бізнесу. В спектрі соціального впливу також є молодь, діти, люди з інвалідністю та люди похилого віку, як з числа ВПО, так і постійних мешканців громад (Filipska, 2022). Окремо варто зазначити категорію жертв гендерно зумовленого, сексуального та фізичного насильства та їх рідних (Mikheieva, 2023). Звісно, також отримувачами різних видів соціальної підтримки є наші ветерани, їх рідні (Zakharenko, 2022). Ми згадали ті категорії, з якими найактивніше працюють волонтери, представники громадського сектору та соціального підприємництва, однак цей перелік можна та варто продовжувати у відповідності до наявних в українському суспільстві соціальних викликів та відповідно потреб, як окремої особистості, так і громад.

Щодо *сфер послуг, в якій надається підтримка*, то їх спектр, перш за все визначається профільними нормативними актами, а також суспільним запитом, що виник через війну. Однак, з огляду на аналіз теоретико-практичного досвіду соціальної активності волонтерів, громадських організацій та соціальних підприємств (Balachina & Dzhur, 2022; Nahorna, 2023), можна означити так: побутові (продукти харчування, товари першої необхідності) (Latysheva & Babina, 2023; Prohrama Rozvytku OON v Ukraini, 2022), медичні (долікарська допомога, медичні препарати, вітаміни). Інший бік медичного волонтерства, готовність до ризику в кризових умовах, аналізує Т.С. Базиль (Bazyl, 2022), вказуючи на соціально-психологічні аспекти залучення фахівців системи охорони здоров'я в зоні активних бойових дій, до порятунку постраждалих цивільних осіб від ворожих обстрілів та ін. Дослідниця розкриває змістовне наповнення структурних компонентів означеної готовності через аналіз мотиваційної, інтелектуальної, комунікативної та особистісної складових.

Отримання психологічних послуг, як результат психологічного волонтерства, досліджує Л.М. Захаренко (Zakharenko, 2022). Авторка вказує, що робота волонтерів-психологів може відбуватися як у індивідуальній формі, так і під контролем організацій громадянського суспільства або державної / місцевої влади, що залучають до роботи волонтерів. А змістовно може бути наповнена такими темами: перша психологічна допомога постраждалим, телефонне психологічне консультування, робота зі стресом, травмою, втратою/ми, соціально-психологічна адаптація, різні види терапевтичного впливу.

Також соціальна активність волонтерів, представників недержавного сектору та соціального підприємництва стосувалась: педагогічних послуг (змістовне дозвілля, ознайомлення з традиціями громад, формування нових та розвиток існуючих навичок за допомогою гри/ творчості, патріотичне та екологічне виховання) (Вурук, 2022); екологічних (допомога тваринам, проведення акцій щодо захисту потенційно небезпечних об'єктів, прибирання

та озеленення територій, екологічний моніторинг завданої шкоди від безпосередніх військових дій) (Mikheieva, 2023); безпекових (плетіння маскувальних сіток, тренінги щодо дій у разі виявлення потенційно небезпечних предметів, забезпечення будівельними матеріалами, придбання автотранспорту для військовослужбовців) (Ivaniuk, 2022; Balachina & Dzhur, 2022).

За такою ознакою, як *зв'язок із отримувачами допомоги*, можна, на нашу думку, розрізняти: осіб, котрі самі власне належать до відповідної категорії. Зазвичай, це індивіди, котрі раніше мали подібний досвід та свого часу опрацювали свою травматичну ситуацію і зараз, розуміючи кризовий стан «з середини», допомагають іншим за принципом «рівний-рівному» (Semyhina, 2020).

Також одним з важливих чинників, що безпосередньо поєднує із представниками категорій осіб, котрі потрапили до складної життєвої ситуації, є родинний зв'язок. Так, член/ни родин об'єднуються для реалізації різних соціальних ініціатив: від плетіння маскувальних сіток та приготування обідів на передову (Ivaniuk, 2022), і до представництва інтересів захисників Маріуполя, котрі потрапили у полон – ГО «Жінки зі сталі» (Hromadska orhanizatsiia «Zhinky zi stali», 2022).

Професійна зумовленість зв'язку із отримувачами допомоги також, на нашу думку, є істотною ознакою соціальної активності волонтерів, представників недержавного сектору та соціального підприємництва. Так, представники допомагаючої організації можуть мати профільну освіту або досвід роботи у відповідній сфері, або ж не мати таких компетентностей і просто прагнуть покращити соціальну ситуацію (Zakharenko, 2022). Наявність опосередкованого зв'язку із отримувачами допомоги пояснюється Я. Блохою (Blokha, 2023) ціннісними переконаннями суб'єктів надання підтримки. Так, на думку дослідника, моральні якості стали чинником до соціальної активності особистості як особистого вкладу в спільну перемогу.

Щодо *періоду реалізації підтримки*, то можна виокремити наступні види:

одноразова допомога волонтера (Bybyk, 2022), на час дії соціального проекту (Filipska, 2022; Asotsiatsiia blahodiinykiv Ukrainy, 2021), постійна основа соціального впливу в діяльності соціальних підприємств (Nahorna, 2022), за запитом для реалізації конкретних завдань (Marchuk, Loboda, & Ivanysa, 2023). І якщо тривалість соціального проекту організаційно неможливо змінити, оскільки це чітко визначений у часі й просторі соціальний вплив (окрім пролонгування наступних фаз чи реалізацію інших подібних ініціатив), то якраз волонтерська участь, робота з реалізацією запиту/ задоволенням потреби чи сталий характер активності соціального підприємства (Nahorna, 2022) залежать від морально-вольового вибору особистості, команди соціального підприємства.

Під такою ознакою, як *період роботи з кризовою ситуацією*, ми розуміємо стадію розвитку кризової ситуації в житті особистості. Частина зусиль з соціальної активності недержавних та приватних організацій як раз присвяченні профілактиці виникнення або подальшого розвитку складних життєвих обставин, коли відбувається евакуація населення з територій, де є бойові дії (Bazyl, 2022), соціально-психологічні тренінги профілактичного спрямування (Zakharenko, 2022). На нашу думку, варто означити, що переважна більшість соціального впливу наразі спрямована на роботу за фактом проблемної ситуації (в т.ч. і кризове втручання) особистості, групи, громади. Сюди можна віднести спектр діяльності від визначення потреб нужденних осіб, громад, чим займаються представники різних структур Програми Розвитку ООН (Prohrama Rozvytku ООН v Ukraini, 2022), до реагування на реальні обставини: долікарська допомога, перша психологічна допомога, доставка продуктів харчування та товарів першої необхідності на передову чи в деокуповані громади, а також це різні види терапії як для дітей, так і для дорослих (Balachina & Dzhur, 2022).

І ще одна виділена нами ознака, за якою можна розподілити активність волонтерів, представників недержавних організацій та бізнесу, це *суб'єкт допомоги*. Під останнім ми розуміємо надавача послуг для осіб, котрі

опинилися в кризових умовах. Саме тому, ми виокремлюємо волонтерів, які самостійно добровільно займаються непрофесійною безоплатною роботою (Zakon Ukrainy «Pro volontersku diialnist», 2011; Volkovnytska, 2012): готують обіди, в'яжуть маскувальні сітки та багато іншого. Громадські організації, як добровільне об'єднання громадян за спільними інтересами (Zakon Ukrainy «Pro hromadski obiednannia», 2013; Filipaska, 2022), що можуть професійно реалізовувати проєкти соціальної дії, ініціювати та здійснювати заходи профілактичного, терапевтичного та реінтеграційного впливу. Благодійні організації / благодійні фонди акумулюють внески громадян для реалізації соціальних ініціатив та закупівлі товарів (Бурук, 2022). Соціальні підприємства це бізнес, що на постійній основі реалізує прописану в своєму статуті соціальну місію у визначений спосіб: від побутової підтримки та забезпечення тимчасовим житлом, через перенавчання / перекваліфікацію, до працевлаштування представників нужденних категорій, надання їм консультацій у відкритті власного бізнесу, підтримка членів родин представників нужденної категорії (Nahorna, 2022).

Означений розподіл не враховує організаційних ознак (територія охоплення діяльності, джерело фінансування та інше), однак не зменшує їх важливості для уможливлення реалізації соціальних ініціатив.

Висновки. Здійснений нами огляд активності волонтерів, недержавних організацій та соціального підприємництва вказує на значний пласт проробленої ними роботи щодо допомоги нужденним категоріям населення, котрі опинилися в кризових умовах зумовлених війною, за різними напрямками. Актуальність соціальної взагалі, та соціально-психологічної підтримки особистості зокрема, не зменшується, оскільки війна як чинник, що викликав кризу і дав нам травматичний досвід, ще триває. З іншого боку, вже нині постає питання соціальної реінтеграції особистості, груп людей, що потребує партисипативного підходу до розробки та впровадження відповідних програм та заходів. А відтак, вимагає ресурсу для напрацювання оптимальних сценаріїв активної суб'єктної взаємодії серед ключових партнерів, в т.ч., волонтерів,

представників недержавного сектору та соціального підприємництва.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii» (2013) [Law of Ukraine “About on Charitable Activities and Charitable Organizations”]. № 5073-VI. (Red. 2022, December 11). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro hromadski obiednannia» (2013) [Law of Ukraine “About public associations”]. № 4572-VI. (Red. 2023, July 27). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro volontersku diialnist» (2011) [Law of Ukraine “About volunteering”]. № 3236-VI. (Red. 2023, March 31). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> [in Ukrainian].
4. Asotsiatsiia blahodiinykiv Ukrainy. Members. (2021). [Association of Charities of Ukraine]. <https://vboabu.org.ua/abumembers> [In Ukrainian].
5. Balachina, Y. & Dzhur, O. (2022). Orhanizatsiia diialnosti volonterskykh orhanizatsii v umovakh viiny [Organization of the activities of volunteer organizations in the conditions of war]. *Ekonomichni horyzonty*, 4 (22), 88-99. [In Ukrainian].
6. Bazyl, T.S. (2022). Sotsialno-psykhologichna hotovnist pratsivnykiv medychnoi haluzi do volonterskoi diialnosti. [Socio-psychological readiness of healthcare personnel for volunteering]. *Tekhnologii rozvytku intelektu*, 6, 2(32). DOI: <http://doi.org/10.31108/3.2022.6.2.6>
7. Blokha, Ya. Ye. (2023). Volonterstvo yak forma vidpovidalnosti liudstva v umovakh viiny. [Volunteering as a form of human responsibility in war conditions]. *Dukhovni, politychni ta osvichni praktyky v sotsiokulturnomu rozvytku liudstva (komparatyvni narysy)*. PNPU, 319-328. [In Ukrainian].
8. Bybyk, D. (2022). Rozshyrennia mozhlyvostei multydystryplinarnoi vzaiemodii volonterskykh ta blahodiinykh orhanizatsii v umovakh voiennoho stanu. [Expanding the possibilities of multidisciplinary interaction of volunteer and charitable organizations in the conditions martial law]. D. Bybyk, (Red.).

Pisliavoiennyi svit: liudy, problemy, tsinnosti: zb. materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. (15 kvitnia 2022 r.). (pp.88-89). UDU im. M. Drahomanova. [In Ukrainian]

9. Filip'ska, N.O. (2022). Rol nederzhavnykh hromad'skykh obiednan u zakhysti prav osib z obmezhenyi mozhlyvostiami v Ukraini pid chas viiny [The role of non-governmental public associations in protecting the rights of persons with disabilities in Ukraine during the war]. *Pravo i bezpeka*, 4 (87), 69-80 [In Ukrainian]

10. Hromadska orhanizatsiia «Zhinky zi stali». Storinka v sotsialnii merezhi Facebook (2022). <https://www.facebook.com/zhinkyzistali> [In Ukrainian]

11. Ivaniuk, V.S. (2022). Molodizhne volonterstvo v umovakh viiny Ukrainy z rosiieiu. [Youth volunteering in the conditions of Ukraine's war with russia]. V.S. Ivaniuk (Red.). *Naukovyi vymir sotsialno-pedahohichnykh problem sohodennia: zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (25 travnia 2022 r., m. Nizhyn). (pp.28-29). NDU im. M. Hoholia. [In Ukrainian]*

12. Khmelev'ska, O. (2023). Humanitarna diialnist v umovakh viiny v Ukraini [Humanitarian action in the conditions of war in ukraine]. *Demography and Social Economy*, 51(1), 96–117. <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.096> [In Ukrainian]

13. Marchuk, A., Loboda, V. & Ivanysa, V. (2023). Volonterska diialnist yak zasib samovyznachennia y samorealizatsii molodi [Volunteering as a means of self-determination and self-realisation of youth]. *Sotsialno-ekonomichni vidnosyny v tsyfrovomu suspilstvi*, 2 (48), 104-116 . [In Ukrainian]

14. Mikheieva, O. (2023). Spetsyfika ta osoblyvosti volonterstva v umovakh viiny v Ukraini. [Specificity and characteristics of volunteering in the conditions of war in Ukraine]. O. Mikheieva (Red.). *Sotsialne i pravove zabezpechennia volonterskoi diialnosti v Ukraini v umovakh bezpekovykh vyklykiv: materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (27 kvitnia 2023 r.). (pp.172-174) UDU im. M. Drahomanova. [In Ukrainian]*

15. Latysheva, V. & Babina, V. (2023). Spivrobotnytstvo Ukrainy z mizhnarodnymi orhanizatsiiami v umovakh viiny: problemy, napriamy ta perspektyvy [Cooperation of Ukraine with international organizations in the

conditions of war: problems, directions and perspectives]. *Filosofia ta politologia v konteksti suchasnoi kultury*, 15, 1, 149-157. [In Ukrainian]

16. Nahorna, N.S. (2022). Doslidzhennya ponyatiinogo konturu sotsialnogo pidpryyemnytstva u vitchyznyanii ta zarubizhnii literaturi [Study of the concept of social entrepreneurship in Ukrainian and foreign literature]. *Vcheni zapysky V.I. Vernadsky Taurida National University. Seria: Psykhologia*, 33(72), 2, 97-103. [In Ukrainian]

17. Nahorna, N. S. (2023). Osoblyvosti rozvytku sotsialnogo pidpryyemnytstva v umovakh voiennoho stanu. [Peculiarities of the social entrepreneurship development in the martial conditions]. *Psykhologichni studii*, 2, 146-154. [In Ukrainian]

18. Popova, S.M. (2022) Volonterska diialnist v umovakh viiny na terytorii Ukrainy [Volunteer activity in the conditions of war on the territory of Ukraine]. S.M. Popova (Red.). *Problemy suchasnoi politseistyky : tezy dop. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 20 kvit. 2022 r.)*, (pp. 114-118). MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnut. Sprav. [In Ukrainian].

19. Prohrama Rozvytku OON v Ukraini [United Nation Development Program]. (2022) <https://www.undp.org/uk/ukraine> [In Ukrainian].

20. Semyhina, T.V. (2020). Kliienty sotsialnoi roboty yak spivdoslidnyky. [Clients of social work like co-researchers]. T.V. Semyhina (Red.). *Mizhhaluzevi dysputy: dynamika ta rozvytok suchasnykh naukovykh doslidzhen (m. Vinnytsia, 10 lypnia 2020 r.)*, (pp.33-35). MTSND. [In Ukrainian].

21. Sotsialne pidpryyemnytstvo v Ukraini [Social entrepreneurship in Ukraine. Catalogue]. (2020). [https://socialbusiness \[21\].in.ua/enterprises/](https://socialbusiness[21].in.ua/enterprises/) [In Ukrainian]

22. Volkovnytska, T.M. (2012) Volonterska diialnist yak metod pidhotovky fakhivtsiv sotsialnoi sfery. [Volunteer activity as a method of training specialists social sphere]. *Problemy sotsialnoi roboty: filosofia, psykhologia, sotsiologia*, 1 (1), 143-148. [In Ukrainian].

23. Zakharenko, L.M. (2022) Psykhologichne volonterstvo v umovakh voiennoho stanu [Psychological volunteering in the conditions of martial law].

L.M. Zakharenko (Red.). *Osobystist, suspilstvo, viina : tezy dop. uchasnykiv mizhnar. psykhol. forumu, (m. Kharkiv, Ukraina, 15 kvit. 2022 r.), (pp. 52-55). KhNUVS. [In Ukrainian]*